

Riksintresse för kulturmiljövården

Malmköping (D31)

Malma hed, foto KBT

KUNSKAPSUNDERLAG

Värden

Kunskapsvärde

Stenåldersboplatserna har stor vetenskaplig potential då kända boplatser från Vråkulturen är fåtaliga. Landsväggsgatan, som kan ha förhistoriska anor, bär vittnesbörd om Malmaheds strategiska läge utmed vägen mellan Eskilstuna och Nyköping. Placeringen av den militära övningsplatsen på Malmahed under 1770-talet visar den militärtekniska betydelsen för armén av de fördelaktiga plana tallhedarna som fanns på platsen innan anläggandet samt tillgång till snabba kommunikationsleder. Övningsplatsen med dess militärfunktioner kom sedermera att på kort tid innebära planlagd utbyggnad av orten från ett par gårdar med sockenkyrka till en tätort med omfattande handel, hantverk och institutionsfunktioner. Tätortens förändring efter regementets avflyttande till Strängnäs är tydlig då delar av exercisfältet kunde stadsplanläggas och bebyggas. Industriell verksamhet och handel övertog rollen som dominerande näringar i samhället efter militärens avtågande.

Upplevelsevärde

Den mycket gamla vägsträckan Landsväggsgatan är obruten, i bruk och kan upplevas genom att färdas på denna. Sockencentrat med den ursprungligen medeltida kyrkan och Malma by intill vägen är illustrativa för tiden innan regementsanläggandet.

Malmaheds funktion som exercisplats med tillhörande militärbyggnader är trots delvis bebyggande på 1930-talet fullt upplevbar. Ett stort antal kulturhistoriskt värdefulla byggnader från regementstiden är bevarade, det är bebyggelse kopplad till både militärverksamheten men även hantverksverks-, handels-, och institutionsverksamhet. Von Siegroths stadsplan från sent 1700-tal med bla dubbla torg med enklare stadsmässiga bostadshus- och handelsbebyggelse är fortfarande i bruk. De delar av exercisheden och områden

väster och norr om Landsväggsgatan som stadsplanerades och bebyggdes från 1935 är avläsbara. Bebyggelsestrukturen, som historiskt sett är ekonomisk- och samhällsplaneringsbetingad, är fortfarande till stora delar upplevelsebar. Spridda industrilokaler etablerade under järnvägens blomstringstid finns Zig-Zagfabriken kvar.

Stenåldersboplatsernas lägen kan förstås och upplevas pedagogiskt när de sätts i sammanhang med det skärgårdslandskap som fanns på platsen vid dess nyttjande.

Bruksvärde

Riksintresset har idag bruksvärde som varande turist-, tjänste-, handels-, bostads, rekreations- och pendlarort i första hand.

Mål för att tillgodose riksintresset

- kunskapsvärde, upplevelsevärde och bruksvärde

De tydliga strukturer som än idag är avläsbara i samhället från dess grundläggande under andra halvan av 1700-talet fram till tiden före andra världskriget ska kunna förstås och upplevas. Samhällets placering med dess olika komponenter där naturgeografin givit förutsättningarna ska bevaras. De fysiska uttrycken för Malmköpings utveckling från regementets etablering till tiden före andra världskriget ska förvaltas på ett gott sätt. Exercishedens funktion som öppen yta ska bevaras.

Stenåldersboplatserna ska även fortsättningsvis kunna förstås i sitt sammanhang med det förhistoriska landskapet. Stenåldersboplatserna ska bevaras så de vetenskapligt kan undersökas i sitt landskapssammanhang.

Bibehållen funktion som bygdecetra med turism-, tjänste-, handels-, bostads, rekreations- och pendlingsverksamhet.

Det innebär att:

- Viktiga betydelsebärare vad gäller bebyggelse, stadsplan, kommunikationsstråk (vägar, järnväg), militäranläggningar och stenåldersboplatser ska inte rivas eller förändras på ett sådant sätt att deras karaktär går förlorad.
- Grundläggande stadsplanestrukturer från etablerings- och blomstringstiden ska bibehållas men kan kompletteras om kulturhistoriska värden beaktas.
- Centrala samhällsfunktioner bör kvarligga i samhället, handel i centrum ska ges förutsättningar att leva vidare, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse underhålls kontinuerligt så att människor kan bo kvar och nyttja dessa.
- Kulturhistoriskt värdefulla samhällskomponenter bör i det längsta bevaras och ges en användning.
- Exercisheden hålls öppen och kan nyttjas för olika aktiviteter som kräver stora öppna ytor förutsatt att stenåldersboplatserna på platsen ej kommer till skada.
- Landsvägstrafik genom samhället ska vidmakthållas på Landsväggsgatan.

Beskrivning

Naturgeografi

Samhället är beläget på en plåtå och i slutningarna av en grusås. Topografin har varit av stor betydelse för orten Malmköpings etablering då platsen valdes med anledning av den flacka sandheden området utgjorde då regementsorten skulle etableras. Under stenåldern (3000 f.Kr.) utgjorde nuvarande exercisheden en halvö i ett skärgårdslandskap tillhörande Littorina havet. Höjder i dagens landskap utgjorde landtytor i form av öar

eller halvöar. Lägre liggande partier utgjorde hav.

Dagens landskapsbild

Tätort belägen på höjdsträckning omgiven av kuperat, halvöppet landskap med skogsmarker och sjö i norr och nordöst samt öppet odlingslandskap i sydväst. I väster är bebyggelsen placerad på heden och på dess västra slänt. Centralt i samhället är den forna exercisheden till mer än hälften bevarad som öppen yta. Dess östra del är bebyggd sedan 1930-talet och framåt.

Dagens brukande

Stad, tätort

Dagens bebyggelsestruktur

Inom gränserna för det reviderade riksintresseområdet finns bebyggelse av yngre datum som inte är att betrakta som ingående i riksintresseutpekandet enligt nedan.

Landsväggsgatan sträcker sig i nordväst- sydöstlig riktning på krönet av åsplatåns västra slänt genom ortens västra delar. Medeltida, i senare tid, ombyggd kyrka. Malma fd rusthåll och Länsmansgård.

Von Siegroths stadsplan från 1784 är avläsbar. Exercisheden med spridd bebyggelse kopplad till militärverksamheten. Plevnahöjdens fd militärövningsområde med bevarade militäranläggningar i form av bla skyttegravar.

Hantverkarbebyggelse längs sydvästra delen av Landsväggsgatan. Torgbildningar vid Stortorget och Gustav Adolfs torg sammanbundna av Storgatan. Tingshus, stadshotell, pensionat och gästgivargård. Ny stadsplan från 1934-35 med tidstypisk bebyggelse kompletterande von Siegroths plan. Järnväg med tillhörande bebyggelse. Industribebyggelse vid Zig-Zagfabriken.

Historiska skikt

Förhistorisk tid - Neolitisk stenåldersboplats (4200-1800fkr) på det som sedermera blev exercisfält.

Järnåldersbosättning på bytomten för ursprungliga Malma by. Gravfält från samma tidsperiod nordväst härom.

Medeltid - Medeltida kyrkbyn Malma by med kyrka från 1200-talet.

Nyare tid - I Lilla Malma socken fanns tre rusthåll som ingick i Lif-Regementets Grenadiers-Corps i Örebro. Ett av dessa tre är rusthållet i Malma by.

År 1774 upplät regeringen ett område på rusthållet Malma och länsmansbostället Malma bys ägor efter att Gustaf Adolf von Siegroth blivit regementschef år 1771 och under några år letat fast övningsplats för Södermanlands regemente. Exercisfältet Malmahed började uppföras. Malma rusthåll i Malma by inköptes av regementet 1778. Under åren 1782-88 inrättade von Siegroth en militärakademi för officerarna i byggnaden. En bit in på 1800-talet nyttjades huset som gästgivaregård – en funktion som fanns kvar in på 1900-talet. Idag kallas gården för gästgivaregården.

1784 erhöll von Siegroth kungens bifall att anlägga en handelsplats med köpings rättigheter. Ortens namn byttes då till Malmköping. Till ansökan bifogades en stadsplan som samhället kom att uppföras efter. Planen är avläsbar ännu idag och är uppbyggd mellan och kring Stora torget och Gustaf Adolfs torg. Dessa binds ihop av paradgatan Storgatan (jfr Landsväggsgatans enklare karaktär). Kvarvarande tidstypisk bebyggelse utmed båda gatorna. Sydväst om Landsväggsgatan uppfördes ett flertal hantverkargårdar som fortfarande dominerar denna del av orten.

Regementsbyggnaden från 1785-87, förlängd 1811-12. Tingshus från 1790-2000, bevarat men nu bostad. Byggnadsordningen från 1842 reglerade bebyggelsens utformning under en period av stor expansion i Malmköping då tex Officersgården (nedbrunnen 1971) , Gula knutens officersvärdshus och Pagelska gården uppfördes. För militären uppfördes under 1870-talet flera andra militärbyggnader som finns kvar, tex Underofficershuset 1875 (nu bostad), lägerbarack 1-4 år 1879. På heden fanns kokgroparna fram till 1867. Dessa ersattes 1879 med två nya militärkokhus varav ett är bevarat.

Regementschefen hade bostad i Tingshuset vid Gustaf Adolfs torg och övriga officerare nyttjade främst Officersgården. Ursprungligen fanns fyra manskapsbaracker på heden, efter en eldsvåda 1917 och försäljning av ett av husen, finns idag två kvar, nr 1 och 2. Det ena är Museet Malma hed och det andra en del av vårdcentralen.

I början av 1900-talet uppfördes fem sk lägerhyddor på rad för manskap. En av dessa är bevarad. De första byggdes 1902, en 1904 och de två sista 1911. Hyddorna var billigare än barackerna och kunde lätt monteras upp och ned. Runt 360 man kunde ha sina sovplatser i en enda hydda. Hyddorna hade förutom att vara sovplats andra funktioner, bland annat användes de som gymnastikhus. Likadana hyddor fanns runt om på mötesplatserna i hela landet.

År 1886 stod det nya militärsjukhuset färdigt. Sedan länge är sjukhuset hotell och restaurang och kallas idag Plevnahöjden. På Plevnahöjden finns ännu omfattande skyttegravsystem. Suckarnas allé kallas den plantering med tallar som sträcker sig längs hedens norra kant. Allén, som också kallas Traversen planterades som skydd så att kulor från skjutövningar inte skulle förrira sig. Efter regementets avflyttning till Strängnäs 1921 planlades år 1934-35 södra delen av exercisheden och ett område parallellt väster om Landsvägsgatan. Områdena kom därefter att bebyggas med tidstypisk bebyggelse under en längre period under 1900-talet. 1907-67 bedrevs järnvägstrafik på orten. Stationsområdet är bevarat och nyttjas som spårvägmuseum. Av det tidiga 1900-talets industriexpansion finns bla leksaksfabriken Zig-Zag kvar.

Värdetext 1987

Malmköping: Regements- och handelsort som blev köping år 1784 genom insatser från det dityttade regementets chef och fick en för denna typ av samhälle avancerad rutnätsplan. I köpingen finns tingshus, sockenkyrka och välbevarad äldre bebyggelse från främst 1800-tal och tidigt 1900-tal. Till området hör exercisfältet Malma hed och Pleinahöjden med militära anläggningar och regementsbyggnader samt en viktig fd kustbunden boplats från Vråkulturen.

Historiska näringar

Militär övningsplats från 1773. Handelsort med köpings rättigheter från år 1784. Industri-, handels- och tjänstesamhälle under stora delar av 1900-talet.

Kommunikation

Under stenåldern vattenburet. Landsväg. Mellan 1907-1967 även järnväg.

Samhällsfunktioner

Stenålders- och järnåldersboplats. Sockencentra. Rusthållsgård. Länsmansgård. Handels- och hantverksstad. Gästgiveriort. Tingsort fr. o. m 1788 (även före 1730). Militär samlings- och övningsplats 1773-1921. På heden samlades hela regementet för gemensamma övningar. Länge rörde sig dessa regementsmöten om ett par veckor. I slutet av 1800-talet förlängdes de till 90 dagar och 1902 till 172 dagar. Under perioden 1782-88 fanns på orten en teoretisk utbildning för officerarna – militärakademin. Där studerades ämnen som fortifikation, statskunskap och fäktning, geometri, lantmäteri, fältbefästning och historia. Stationsort 1907-67.

Makt

Kyrkan genom sockencentrat. Staten genom militärverksamheten. Sedermera efter att köpings rättigheter tilldelats, ökat civilt styre.

Vems landskap

Från sent 1700-tal, statens landskap representerad av militärens närvaro. De militära funktionerna styrde länge stadens utformning och funktion. Efter regementsflytten civilt kommunalt styre.

Visuella/ historiska samband

Landsväggsgatan. Kyrkbyn med rusthållet och Länsmansgården. Tingshus. Vårdshus. Hotell och pensionat. Exercisheden. Militärbebyggelsen, Von Siegroths och 1935 års stadsplaner med tillhörande bebyggelse. Järnvägen med dess tillhörande bebyggelse. Hantverkskvarter. Industriebbyggelse.

Koppling till naturgeografi

Stenåldersboplatsernas lägen är intimt kopplade till naturgeografins förutsättningar under neolitikum (4200-1800fkr). Naturgeografien var även en helt dominerande förutsättning vid anläggandet av regementsplatsen på 1700-talet. Idag är kopplingen till naturgeografien mer indirekt då samhällsplaneringen i stort istället styrs av de hänsyn som krävs för ortens kultur- och militärhistoriska värden där dessas placering till stor del är ett resultat av naturgeografien.

Administrativa uppgifter

Namn och identitet: Malmköping (D3)

Socken: Lilla Malma sn

Kommun: Flen

Karaktärstyp: Småstadsmiljö

Karaktärsord: Stad, handelsplats, militärläger, samlingsplats

Befintliga skydd

Fornlämningar, 2 kap. KML –

Byggnadsminnen, 3 kap. KML - Tingshuset

Kyrkomiljön, 4 kap. KML

Riksintresseområde för kulturmiljövården 3kap.6§ MB

RI naturvården, 3 kap.6§MB – Malmaåsen

Naturreservat – Malma domänreservat

PBL 5, 6 kap – om detaljplan

PBL 8 kap. §13, 14, 17.

Biotopskydd för ädellövskog, alléer, vattendrag.

Uttolkning av gräns 2014

Gränsen är tydligare kopplat till riksintressets värden, och avgränsar tydligare fysiska samhällsfenomen från stenålder (neolitikum) och 1770-tal till tidigt 1900-tal.

Tid	Bebyggelse	Markanvändning	Kommunikation	Samhällsideologi Makt/sociala	Karaktärsområden/ -lämningar Illustrationsförslag
Neolitikum (Stridsyxekultur)	På Plevnahöjdens sluttning samt vid Trekan- ten	Jordbruk på hedmar- ken vid nuvarande exercisfältet	Båt		Strandlinjekartor visande stenålders- topografin
Järnålder	Vid nuvarande platsen för Malma by i sam- hället	Gravfält vid Trekan- ten	Båt, landvägar	By eller gårdsbild- ning	Gravfält intill Landsväggsgatan
Medeltid	Malma by och Lilla Malma kyrka Jordbruksmark		Landvägar	Statsbildningens konsolideringstid	Kyrkan, Landsväggsgatan
1700-tal tom 1773	Malma rusthåll samt Länsmansgården Jordbruksmark samt skogsmark		Landvägar		Malma rusthåll och Länsmansgården
1770-tal	1773 exercisfältet börjar anläggas. Malma rusthåll köps av regementet 1778.		Landvägar		
1780-tal	Regementschef von Siegroths stadsplan, ansö- kan om anläggande av handelsfristad år 1784. Regementsbyggnad uppförs 1785-87. 1788 tingsställe återupprättat Stadsplanering av heden. Exercisfält samt handels och militärort				Stadsplanen Regementsbyggnaden 1790 års tingshus Officersgården Gula knutens världhus
1842	Första byggnadsförordningen				Tvåvåningsbebyggelse
Sent 1800-tal	Hantverkargårdar Militärbebyggelse	Plevnahöjden inköps för övningar			Underofficersmässen fr 1875 Kokhus 2 Lägerbaracker fr 1879 (barack 1, 2)
1900-1910	Militärbebyggelse Industri		Järnväg, tåg, landsväg		Lägerhydda 1902-11 Station 1907, Zig-Zag-fabriken
1934-35	Stadsplan med bebyggelse på södra delen av exercisheden + parallellt väster om Landsvägs- gatan . Flerbostadshus mellan Bygatan/ Lands- väggsgatan		Tåg, landsväg	Folkhemmets upp- byggnad	Stadsplanen, flerbostadshus vid Byga- tan